

TANRI DAĞLARI'NDA YENİ BULUNAN ESKİ RUNİK TÜRK YAZILARI

Prof. Dr. S. G. KLYAŞTORNIY

Rus Bilimler Akademisi, Doğu Araştırmaları Enstitüsü

Türkiye Türkçesine Aktaran:

Mustafa KALKAN

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

1996-2000 yıllarında Kırgız arkeologları Kubatbek Tabaldiyev ve Orozobek Soltobayev, Koçkor bölgesinde yapmış oldukları arkeolojik kazılar sırasında büyük bir taşın üstüne işlenmiş runik yazılarından yeni bir öbek (9 metin) bulmuştur. Taşlar farklı biçimlerde.

Koçkor bölgesi, Çüy ırmağının yukarı yatağında deniz seviyesinden 1800-2200 m. yükseklikte yerleşmiştir. Bölgenin uzunluğu 80 km., genişliği 20 km. kadardır. Kuzeyinde Kırgız, kuzey-batısında Cumgal, güneyinde Teskey Ala dağ silsileleri ile çevrilmiştir. Isık-Köl'ün güney-batı tarafından başlayarak Çüy ırmağının yukarı yatağındaki düzlükte bulunan Koçkor, bilinen eski devirlerde büyük ipek yolunun bir kolu üzerindedir.

Koçkor bölgesi, eski Türk devrinde m. s. VI-X. yüzyılda bilinen kurganları, merhumları hatırlatan balbal taşları ile oldukça zengindir. Bunların araştırılmasında Kubat Tabaldiyev'in katkısı büyüktür (**Tabaldiyev, 1996**).

Runik yazıları olan büyük taşlar, bölgenin güney-doğu tarafında, Ükük dağ silsilesinin eteğinde, Kök-say denen yerde bulunmuştur. Yazılardan başka gölgeye benzer çizimler, dağ koyunları, taşa işlenmiş dağ keçileri, iki örgüçlü develer, atlı kişiler, canavarlara karşı mücadele veren yaya avcılarının resimleri bulunmuştur. Yazılar için geniş büyük taşların, parlak yüzleri seçilmiştir. Yazılar kuşaktan kuşağa aktararak gelen *uruğ* damgaları ile, öbürleri ise geniş resimlerle işlenmiştir.

2000 yılının Ağustos ayında K. Tabaldiyev bana yazıların kopyasını, fotoğraflarını, yayınlanan makaleler ve kitabenin yerleştiği yerin plânını verdi. Şimdi

ben araştırmalarımın sonuçlarını açıklıyorum. Metinlerin yazılışı K. Tabaldiyev'in verdiği düzen üzere gösterilmiştir.

Metin 1. Yazının uzunluğu 1 m., damgaların (işaretlerin) büyüklüğü 15 sm. kadardır. 8 tane damga okunmaktadır, yazının altında uruğlara-boylara ait damgalar çizilmiştir.

Çevriyazısı: er atym adyy on oq...

Çevirisi: Benim er (kahraman, yiğit) atım-Adık ('Ayı'). On ok...

(Мое мужское имя-Адык («Медвед»). Десят стрел...).

Metin 2. Uzun geniş taşa uzun kaftan giymiş bir adamın resmi çizilmiştir. Sol yanında birinci metinde görüldüğü gibi uruğ damgaları, bununla birlikte atın ve kuşun resmi vardır. Uruğ damgalarının altında uzunluğu 3 m.ye yakın yazı, damgaların büyüklüğü 25 sm.'dir. Damgaların büyük bölümü bozulduğundan doğru bir biçimde okumak mümkün olmamıştır.

Metin 3. Büyüklüğü 2 m.'ye yakın genişlikte taşa parlak demirlerden yapılmış (levha) zırh giymiş, beline balta sıkıştırılmış atlı askerin resmi çizilmiştir. Sağ kolunda uzun kuyruklu kuş (kuş takımları ile) resmedilmiştir. Sol kolu ile atın gemini tutmaktadır. Resimdeki atının ayağı sallanır biçimde atın boynuna yakın olarak resmedilmiştir, atın üstünde örtüsü var, eyeri yok gibidir. At boylu, boynu uzun, başı küçük, sırtı etlidir (dolgundur). Runik yazıda atının sağ yönü yani üst yanının uzunluğu 75 sm.'dir. Damgaların (harflerin) büyüklüğü 17 sm.'dir bunların üçü sağlam olarak okunabilirken, kalan beş tanesi okunamayacak kadar bozuktur.

Çevriyazısı: er atym adyy on oq

Çevirisi: Benim er (kahraman, yiğit) atım Adık. On ok...

(Мое мужское имя-Адык. Десят стрел...).

Metin 4. Taşın doğu yüzünde yazımı tamamlanmamış iki satır yazı vardır. Üstteki yazının uzunluğu 1,²⁵ m. Aşağıdaki biraz daha kısadır ve tam olarak saklanmamıştır, harflerin büyüklüğü 20 sm. kadardır. Yukarıda rastlandığı üzere yazının üst tarafında bir uruğa ait damga mevcuttur.

Çevriyazısı (1): munda ilgerü eb (?) qoş (qaş?)

(2): er atym adyy on oq

Çevirisi: Bundan önce (M. S. Doğu tarafında) komşu (konar göçer olarak hayatını sürdüren yerler).

Benim er (kahraman, yiğit) atım Adık. On ok...

(Мое мужское имя-Адык. Десят стрел...).

Birinci satırın çevirisinin ikinci varyantı: Önceden doğu tarafının (komşuların, konargöçer olarak yaşayan yerlerin?) sınırlarında.

Metin 5. Yazı geniş, uzun bir taşa yazılmıştır. Uzunluğu 2,²⁵ sm., damgaların

büyüklüğü 17-21 sm.'dir. 18 damga iyi saklanmıştır, fakat birinci ve son damgalar okunmuyor. Yazının baş tarafında yukarıdaki uruğ damgaları çizilmiştir.

Çevriyazısı: er atym adyy on oq jer jaryşymyz

Çevirisi: Benim er (kahraman, yiğit) atım Adık. Benim (bizim?)Yarış on ok ülkesinde.

(Мое мужское имя-Адык. Мой (наш?) Ярыш в стране десяти стрел).

Metin 6. Yukarıda (Nu: 5) taşın arka yüzünden iki damga düşmüştür. Bu damgalar okunamamaktadır.

Metin 7. Uzunlamasına bir taşta yazılmıştır. Yazının uzunluğu 2 m. damgaların büyüklüğü 18 sm.'ye kadardır. 13 damga iyi bir biçimde görülmektedir. Yazının sonunda belirgin olmayan bir damga daha vardır, bu damga okunamamaktadır. Yazının üst tarafında bir uruğa ait olan damga mevcuttur.

Çevriyazısı: er atym adyy on oq (satır aralığı) jaryşymyz

Çevirisi: Benim er (kahraman, yiğit) atım-Adık. Benim (bizim?)Yarış on ok ülkesinde.

(Мое мужское имя-Адык. Наш Ярыш (в стране) десяти стрел.

Metin 8. Piramit biçimindeki taşta 5 damgadan oluşan bir söz vardır. Damgaların büyüklüğü 22 sm. kadardır.

Çevriyazısı: jaryşymyz

Çevirisi: Bizim Yarış

Наш Ярыш

Metin 9. Piramit biçimindeki taşta 5 damgadan oluşan bir söz vardır. Damgaların büyüklüğü 22 sm. kadardır.

Çevriyazısı: jaryşymyz

Çevirisi: Bizim Yarış

Наш Ярыш

Sonuç olarak, runik yazıların yeni öbeğini oluşturan damgaların repartuarı Talas yazılarına daha yakındır. Talas yazılarından, paleografik yönden, yazılış yönünden ve damgaların genişliği itibariyle ayrılmaktadır. Talas'taki metinler taşta tamamen her yönüne yazılmasına rağmen, Koçkor'daki metin horizontal olarak düz bir biçimde yazılmıştır. Koçkor yazılarında damgalar geniş yazılıdır ve ön yüzünde (levha olarak) olduğu bilinmektedir. Üstünden 1,⁵-2 m.'den iyi bir biçimde görünüp, atlı bir kişi rahatlıkla okuyabilecek biçimdedir. Bunu dikkate almadan ikisinin paleografik yönden benzerliğine bakarak onları aynı yazı yazma geleneğini taşıyan ve bir devre ait olan eserler olarak kabul edebiliriz.

Talas yazılarının ortaya çıkış dönemlerini 716-739 yıllarına tarihlemiştim, M. S.

Yedi-su'da, Tanrı dağlarında eski 'On ok ülkesi' adını koruyan Türkes Kağanlığı'nın hüküm sürdüğü yıllara denk gelmektedir (**Klyastorniy, 1999: 30-33: Kljshtorny, 1990: 219-221**). Koçkor yazıları Talas yazıları gibi Türkes elinin yazma kitabeleri olarak kabul edilmektedir.

Bununla birlikte, Koçkor yazılarını mahiyeti yönüyle ele aldığımızda (işlevi yönüyle) Talas yazılarından farklıdır. Talas kitabeleri-Yenisey Kırgızlarının ölülerinin mezarlarının üzerindeki taşlara yazılan yazılar gibi yazılardır. Fakat Koçkor yazılarının arasında mezar taşları üzerine yazılan kitabe yazılarından bir tane bile yoktur, bunlar Türk runik yazısının başka bir grubuna girmektedir. Bu guruba giren yazıları ilkin 1978 yılında Moğolistan'ın kuzey-doğusundaki Hentey yazılarını basarken ayırmıştım (**Klyastorniy, 1978: 156-158**). Yine bunlara benzer birkaç yazıyı Güney Gobi'de bulmuştum (baskıya hazırlanmaktadır). Tamamı kışlaklardan (köylerden) bulunmuştu, hepsinde üç özellik ortak: Yazıyı yazan kişinin adı, uruğ damgası ve yerin adı. Bazen örnek olarak Hentey yazısında 12 yıllık yıl hesabına göre Kıştagan yılı birlikte yazılmıştır.

Bunlara benzer yazıların birbirlerinden farklılıkları olup konar-göçer halkların eski hukuk kitabeleri olarak kabul edilmektedir. Türk, Moğol halklarında mülkiyet olarak yerin ve köylerin kullanımında belirli kıstaslar vardır. Meselâ köylerin yerleşik olarak kullanılışı-yaylak arazisinin bir boy tarafından fazladan kullanılış hukukunun uzun zamandır sürdürüldüğüne ve eskiden beri bilindiğine delil olarak bu bilgiler kabul edilebilir. Kazaklarda örnek olarak geçen yüzyılda buna ispat niteliği taşıyan bilgi olarak yere kazık çakma ve yaylaya yakın yere nakşedilen uruğ damgası görülmektedir. Taşa yazılan yazı yerleşen kişinin ne zaman kaç kez yararlandığına inanılır delil olarak görülür. Bunun için bir anlamdaki yazı çoğu kez belki her yıl görünen bir yere büyük damgalar ile tekrar tekrar yazılsa gerektir.

Fakat Koçkor yazılarının farklı bir özelliği daha vardır. Yazılarda Koçkor bölgesinin eski adı -Yarış olarak saklanmaktadır, buranın 'On ok ülkesine' olan gerekliliği anlatılmaktadır. Bölgenin hâkimi 'er, yiğit -Adık' ülkesinin adını söylemektedir. Adık denin adın arkasında acaba ne sır vardır?

Talas ve Koçkor yazılarının yazılış döneminde, Sir-derya'nın batı boyunda Araplar ile vuku bulan savaşlar sırasında Orta Asya'nın geleceği çözülmektedir. Sogd ve Huttal sakinlerinin başkalarına tabi olmadıkları ve kendi dinlerini korudukları bilinmektedir. İslâm ordularına karşı mücadelelerinde onların müttefiki Türkeslerdir. Mücadele sırasındaki değişimleri İslâm tarihçisi at-Tabarî [839-923] tasvir etmiştir. Onun *Tarih*'inde Türkes Kağanlığı'nın nasıl asker topladığı ve savaş hazırlığı yaptığı aşağıdaki gibi açıklanmaktadır: "Kağan maiyeti altındakilere savaşa hazırlanmak için emir verdi. Kağanın mülkiyetinde sazlıklar, düz otlaklar ve korunan dağlık bölgeler vardır. Buralara hiç kimse yaklaşıp av avlayamamaktadır, buralar savaş için hazırlık yeri olarak kullanılmaktadır. Bataklıklarla, ekili araziler arasındaki yerler birbirine üç günlük uzaklıktadır. Bunu için halk savaşa hazır olarak bekliyordu. Onlar mallarını sazlık bölgelere salarak, avladıkları hayvanların derisini kurutarak taslar yapıp, ok ve

zırh hazırlamağa başladılar” (Tabarî, 1987: 242).

Raşided-din, sonradan Türk-Moğol beylerinin askerlerini savaşa nasıl hazırladıkları ve sınır bölgelerindeki bu araziler hakkında bilgi vermiştir. Türkeş Kağanlığı'nın bu arazisi nerededir? Bu soruya Tonyukuk yazıtı cevap vermektedir.

Tonyukuk, 711 yılında Yenisey Kırgızlarını yenilgiye uğrattıktan sonra Kırgızların müttefiki olan Türkeş Kağanlığı ile savaşmak için hazırlık yapmaktadır. Türkeş Kağanlığı'nın niyetini öğrenmek amacıyla batıya doğru öncü birliklerini (casuslarını) göndermiştir. Tonyukuk'un öncü birlikleri “Yarış ovasında Türkeşlerin on tümen asker topladığını” öğrenmiş ve bu haberi bildirmişlerdir. Öbür üç öncü birlik ‘On ok’ askeri birliklerinin harekete geçtiğini, Türkeş kağanının onların ‘Yarış ovasında’ toplanması için emir verdiğini öğrenerek bildirdikleri görülür (Malov, 1951: 62).

Bunun için İslâm tarihçisinin verdiği bilgiler, Tonyukuk'un ifadesi ve Adık'ın taşa yazdığı yazılar birbiriyle örtüşmektedir. Türkeş Kağanlığı'nın askerlerini topladığı Yarış ovası bugün Koçkor diye adlandırılan yer olmalıdır. Yarış ile kağanın merkezi olan Suyab'ı, Çüy ırmağı boyundan at ile geçilen (Boom kapçıgayı üzerinden) iki günlük yol bölmektedir.

KAYNAKLAR

История ат-Табари., (1987), Ташкент.

КЛЯШТОРНЫЙ С. Г., (1999), Рунические памятники Таласа: проблемы датировки и топографии // **Изучение культурного наследия Востока. Культурные традиции и преемственность в развитии древних культур и цивилизаций**, Санкт-Петербург.

KLJSTORNY S. G., (1990), The date of the ancient inscriptions of Semirechie // **Altaice Oslonesia**, Oslo.

КЛЯШТОРНЫЙ С. Г., (1978), Наскальные рунические надписи Монголии // **Тюркологический сборник**, Москва.

МАЛОВ С. Е., (1951), **Памятники древнетюркской письменности**. Тексты и исследованная, Москва-Ленинград.

ТАБАЛДИЕВ К. Ш., (1996), **Курганы средневековых кочевников Тянь-Шаня**, Бишкек.